

Jáki László

## Gondolatok az iskolai önképzőkörök könyvtáiról

Egy korábbi kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy a fiatalok milyen hatások, tényezők nyomán váltak olvasóvá vagy az irodalom művelőivé. Vizsgálódásunk megállapította, hogy a különböző hatások között az iskolai önképzőköröknek és azok könyvtárainak jelentős szerepe volt az olvasás, az irodalom megismerésében és megszeretésében.<sup>1</sup>

Jelen írásunkban a teljesség igénye nélkül arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a XIX. században az ország több száz önképzőkörében olyan önálló könyvtárak működtek, melyeknek céljuk volt, hogy a könyvekhez való hozzáféréseken keresztül alakítsák, formálják az ifjúság irodalmi érdeklődését, segítsék az olvasás megszeretését.

Kutatásunk egyértelműen bizonyítja, hogy az önképzőköri könyvtárak sok középiskolában hozzájárultak e cél eléréséhez.

Teljességre azért nem törekedhettünk, mert a XVIII. század utolsó évtizedétől a középiskolákhoz kötött, legtöbb esetben tanulói kezdeményezésre létrejött, különböző elnevezéssel működő körök eltérő rendszerben, eltérő körülmények és feltételek között működtek. További nehézséget jelentett, hogy az iskolai könyvtárak és az ott működő önképzőkörök könyvtárai munkája esetenként összerosódott. Ezért írásunkban csak példákon keresztül igyekeztünk vázolni az önálló önképzőköri könyvtárak létrejöttét és működésük jellegzetes vonásait.

Az önképzőkörök természetesen kezdetektől nyitottak voltak az önképzés legrégebb eszközei, a könyvek, az irodalom, az olvasás irányában. Ezt segítették az irodalmi tárgyú pályázatok, azok értékelése, elemzése, jutalmazása, valamint a könyvek hozzáférhetőségének segítése.

Éppen ezért természetes folyamat, hogy a felsőbb szintű tanulmányokat folytató ifjúságnak a művelődés, önművelés iránya iránt különösen érzékeny rétege nem elégedett meg a sokszor már elavult ismereteket közvetítő iskolai tananyaggal, hanem spontán módon szervezkedve az önképzés, az olvasás útjára lépett. Mindezzel szoros összefüggésben kell

említeni az anyanyelv ápolásának, művelésének kérdését, mely a németesítési törekvésekkel szemben a XIX. század elején fontos politikai kérdés volt. A magyar történelemnek ebben a szakaszában a nemzeti kultúra, az anyanyelv, a magyar nyelvű irodalom ápolása alapvető politikai törekvés volt. Karácsony Sándor írta, hogy „az önképzőköröket a politikai harcok hozták létre. Politikum 1790-ben a magyar nyelv problémája, s életre hívja a soproni Magyar Társaságot, de a Deákkúti vármegyéjét is.<sup>2</sup> Politikum formálja Kövy professzor sárospataki Pánczél vármegyéjét, Péczeli József debreceni körét és a Deákkúti vármegye újjáélesztését az abszolutizmus bukásakor.

A fentiek jegyében a reformkorban gomba módra szaporodó önképzőkörök szinte mindegyikében találunk kezdeményezéseket könyvek beszerzésére, olvasókörök, könyvtárak létesítésére.

Sopronban az első képzőtársaságot 1790. március 20-án alapították Kiss János kezdeményezésére, de már ezt megelőzően levélben fordultak a tudós Péczeli Józsefhez, melyben elpanaszolták, hogy nem ismerik a magyar irodalmat, s kérik tanácsát.

*„Kiket tart tiszt. Uram nemzetünk legclassicusabb prózaistáinak s poétáinak, s micsoda renddel következteti őket egymásra? (Az önnön szép munkái s Faludi Ferenc írásai mindnyájunknak esméretesek s kedvesek.) Mi módon és honnét tudhatnám én meg, milyen új virágozni kezdő literaturánknak forróbb kedvelői és buzgóbb gyarapítói, hol laknak azok, micsoda tisztséget s titulust viselnek.”*

Péczeli örömmel válaszolt, ami egyben buzdítást is jelentett a kezdeményezők számára. A folyamat megindult, amiről a kezdeményezők értesítették a bécsi folyóiratokat is, akik „szép magyar könyvetskékkel” és a Hadi Történetek első évfolyamának ajándékaival válaszoltak.

Kiss János és tudományoszomjas társai megrendelték csaknem az összes magyar folyóiratot. Talán ezeket az ajándék könyveket tekinthetjük az első önképzőköri könyvtárnak. Az első olvasók között volt Berzsenyi és Petőfi is.

A soproni Evangélikus Lyceum Magyar Társaságának Sass István volt az első könyvtárosa, aki így emlékezett vissza az olvasó Petőfire: „(...) igen jól emlékszem, mily szorgalmas olvasója volt a jelesebb műveknek, az Athenaeum-féle komoly irányú lapoknak, mint vitt el három-négy kötetet egyszerre bő köpenyujjába dugva s katonás nagy léptekkel távozva, meddig böngészhetett hallgatóan egyik-másik műben, hogy kiválasztbassa a legjobbat s mily pontosan hozta vissza az olvasottat. Alig volt a társaságnak szorgalmasabb olvasója nála. A napi kérdések vitatásában, melyek akkor a Vörösmarty, Bajza szerkesztésében megjelenő Athenaeum és társlapjai köréből indultak ki, rendszeren mindig élénken rész vett, határozott, alapos nézetei kellő méltatásban is részesültek. Erős meggyőződése kifogás alá nem eshetett. Komolysága megelőzte korát.”

A soproni könyvtár folyamatosan fejlődött, s a szabadságharc idején már 1550 kötettel rendelkezett. A könyvek beszerzése a Társaság saját költségvetéséből történt, de gyakori volt az ajándékozás is. Decsy Sámuel, a Magyar Kurír szerkesztője például csak a posta költséget kérte lapja megküldéséhez. De az ajándékozók között volt a Társaság korábbi főjegyzője, Bajza József, Festetics György, a keszthelyi Georgikon alapítója és még sorolhatnánk. Sopronban különben szabály volt, hogy minden távozó tag egy könyvet ajándékozzon a könyvtárak.<sup>4</sup>

Sopron után a reformkorban sorra nyíltak meg az önképzőkörök, melyek mindegyike valamilyen formában, Sopronhoz hasonlóan, kapcsolatban volt az olvasással, könyvekkel, azok megismertetésével.

Pápán az Olvasó Társaságból alakult ki 1841/42. tanévben az ifjúsági képzőtársaság. A társaság elnöke Tarczy Lajos tanár volt. Jellemző epizód a Képzőtársaság szemléletére, hogy a börtönből szabadult Kossuth könyvét „félbőrbe kötve” helyezték el a könyvtárba. Komjáthy Aladár a Képzőtársaság történetével foglalkozva megállapította, hogy „Sok gondot fordítottunk könyvtárunkra, mert tagjaink önképzése nagy részben innen indul ki.” A tudatos könyvtárfejlesztést azzal is indokolták, hogy az „utánunk következő nemzedéknek maradandót és értéket tudjunk adni.”<sup>5</sup>

Marosvásárhelyen 1834-ban alakult az Olvasó Társaság. A Jegyzőkönyv így számolt be erről: „A lelkesedés érzésétől körül örvendezve ezen Tanuló Intézet kebelében Társaságban öntöttük magunkat e' folyó 1834ik év September 2ik napján, a közös művelődés céljából; melyre vezető utak a közönséges olvasások, és az azokra tett észre vételeknek vitatásai léznek. Az Egyesség és Áldás koronázzák e szent igyekezetet.” A fenti idézet azt a lelkes légkört is tükrözi, mely jellemezte a reformkori önképzőkörök alapítását és működését. Az alakulás után a vezetőségének első dolga volt kapcsolatba lépni a könyvkereskedőkkel, hogy minél hamarabb hozzájuthassanak a szükséges könyvekhez.” Egy későbbi jegyzőkönyv a beszerzett könyveket is ismertette, ami jól bizonyítja a társaság vezetőségének igényességét. A beszerzett könyvek között többek között Széchenyi, Weselényi, Bölöni Farkas, Kiss János, Vörösmarty Mihály, Fáy András könyvei találhatók.<sup>6</sup>

Kolozsváron különböző próbálkozások után az 1830-as években jött létre a „Kolégyombéli Olvasó Társaság”. Az első ülés jegyzőkönyvének címlapján büszkén hirdetik „Virad, haladjunk előre.” Az ülésen megfogalmazzák, hogy „Nem örömet szeretünk hátramaradni..De pusztá magányban a lelki erő szunnyadoz – társalkodás fejt ki azt – különösen a könyvekkel való társalkodás, melyekből indító okokat – ki fejtéseket, következtetéseket tisztán láthatunk, s ez okozta azt, hogy Társaságot igyekeztünk alapítani, egy olvasó Társaságot.”

A célok között első helyen szerepelt a könyvek vásárlásának szándéka: „Célja a társaságnak több nyelven írt jeles könyvek, hírlapok és folyóiratok szerzése, közös használása, utóbbiaknak együtt s magyarázva olvasása, azok feletti eszmecserelés. A könyvtár működését több alkalommal is szabályozták. 1869-ben ismételten rögzítették, hogy az egyetlen célja „önképzés olvasás által. E cél elérését lehetővé teszik a jó választással megrendelt könyvek, hírlapok, tudományos és szépirodalom folyóiratok.” E szabályok előírták, hogy egyszerre csak öt könyv kölcsönözhető, és a kölcsönzési idő 10 nap. Az olvasóteremben tilos volt a dohányzás, a zavaró társalgás, hangoskodás. Előírás rögzítette azt is, hogy „A teremben a főveget le kell venni.” Figyelemre méltó kezdeményezés volt, hogy a kolozsvári és a torai önképzőkörök könyvtárak együttműködtek és a fölős példányaikat egymással kicserélték.<sup>7</sup>

A debreceni református kollégiumban 1834-ben alakult Olvasó Társaság. A céljukat így határozták meg: „a kollégiumbeli ifjak magok közt Olvasó Társaságot alakítottak újabb magyar írók megszerzése céljából. Könyvtárukat a régi séniori szobában helyeztették el; évi tagsági díj két váltó frt.”<sup>8</sup>

A Késmárki ág. Hitv. ev. lyceumban több reformkori kezdeményezés volt, de erről pontos információk nincsenek. Az viszont bizonyos, hogy 1878 után Votisky Károly elnök a tagok évi befizetéséből könyvtárat alapított „mely évenkénti bevásárlások- és ajándékozásokból gyarapodik.” Az önképzőkör 1891-ben megfogalmazott célja volt, hogy

„Tanuljanak meg az ifjak első sorban nagy íróink és költőink műveit olvasni, mi által a nemzeti irodalom magasabb eszmei tartalmat és magasabb lendületet nyer.”<sup>9</sup>

Pesten az ág. Hitv. Evangélikus főgimnáziumban az Arany János önképző kör 1862-ben alakult a növendékek „kívánsága és buzgósága folytán”. A mérsékelt tagsági díjból részint a legjobb dolgozatokat jutalmazták, részint magyar klasszikus szépirodalmi műveket vásároltak.<sup>10</sup>

Az önképzőkörök könyvtárait a tagok által megválasztott „könyvtárnokok”, „könyvtárőrök” működtették. Volt, ahol egyedül, volt, ahol segítséggel végezték munkájukat. Funkciójuk általában két-három évig tartott, hiszen önképzőkörök tagjai csak felsőbb osztályosok lehettek. Az eperjesi Collégiumban a szabadságharc előtt már 500 fölött volt a könyvek száma, azokat két könyvtáros irányította.

Szegeden a Horváth Cyrill Önképzőkörben 1878-ban ugyancsak főkönyvtáros volt, majd 1893-ban a főkönyvtáros munkáját Zimányi Lajos alkönyvtáros segítette, aki később premontrei kanonokként vált ismertté.<sup>11</sup>

A budapesti VI. kerületi Főgimnázium önképzőkörének alapszabálya írásban rögzítette a könyvtáros feladatait. E szerint „A könyvtárnok a VIII. osztályból választatik. Tiszte a kör könyveit átvenni, azokat jegyzékbe iktatni s rendben tartani. Ő ügyel fel a könyvek kiosztásánál s épségük felett őrködik. A tanév végén általános könyvtári jelentést tesz.” Az alapszabály azt is előírta, hogy az önképzőkör évi bevételeinek felét köteles könyvbeszerzésre fordítani „oly módon, hogy a vezető tanár a tisztviselői karral s beszerzendő könyvek felett határoz.”<sup>12</sup>

Kolozsváron az Unitárius Kollégiumban 1834/35-ben a könyvtárnok mellett még egy hírlapolvasót is választottak. Kuncz Aladár irodalmi pályafutását nagyban meghatározta, hogy a kolozsvári Pázmány Péter Gimnáziumban aktívan tevékenykedett az önképzőkörben, ahol a könyvtárosi funkciót is betöltötte.<sup>13</sup>

Aligha szükséges bizonyítani, hogy a 16-18 éves fiatalok könyvtárosi funkciója számos előnnyel járt. A könyvek megismerése, rendezése, kölcsönzése felelősségteljes feladat volt, ami a továbbiakban nyilván befolyásolta a könyvhöz való viszonyukat. Ugyanebben az időben a kolozsvári róm. kath. főgymnasiumban az önképzőkörnek nem volt könyvtára, de az alapszabályban rögzítették, hogy a körnek feladta az ifjúsági könyvtár támogatása.

A könyvek beszerzéséről a tagság döntött, de voltak helyek, ahol ehhez tanári hozzájárulás is kellett. A könyvek beszerzésének módja, mennyisége, a beszerzés gyakorlata eltérő volt. Voltak önképzőkörök, ahol a gyarapodás zömét a tagság vagy más támogatók biztosították, megint máshol az önképzőkörök bevétele biztosította a könyvtári állomány gyarapítását. Sok önképzőkör tagsági díjból vagy különböző rendezvények, színházi előadások bevételeiből fedezte a vásárlást.

Ugyancsak gyakori volt, különösen a reformkorban, hogy kiadók, szerkesztőségek segítettek, támogatták az önképzőkörök könyvtárait. Az ajándékozások önmagukban is bizonyítják az önképzőkörök elfogadottságát, népszerűségét.

1873-ban a nagyszombati érseki főgymnasium a Szent István Társulattól kért és kapott könyveket.<sup>14</sup>

Selmecen a tagok kötelesek voltak a könyvtárt gyarapítani, de a könyvek nem lehettek „erkölcsrontók”.<sup>15</sup>

A kisújszállási Református Főgymnasium Arany János Önképzőköre 1893/94-ben alakult, de már az első évben 5 könyvvel lerakták a könyvtár alapjait.<sup>16</sup>

A késmárki ev. Lyceum magyar önképzőköre törekedett a reformkori magyar irodalom minél alaposabb megismertetésére „és e célból az ezen korszak irodalmát és történetét tárgyaló műveket megismertetvén, ezek megszerzését és a tanulmányozását ajánlá.”<sup>17</sup>

A budapest X. kerületi Tisztviselőtelepi Gimnázium Széchényi Önképzőkörének az 1913/14. tanévben négyszáznál több olvasója volt, és a könyvvállomány meghaladta a négyszázat.

A Pesti Evangélikus Gimnázium Önképzőkörének könyvtárát Taubner Károly tanárnök alapozta meg 33 könyvvel. Vörösmarty, Bajza, Toldi és Jósika ajándékkönyveit további ajándékok 125 darabra emelték. A könyvtár a századfordulón 117 rendes és 28 olvasó tagot tartott nyilván. A kölcsönzött kötetek száma 1246 volt. Érdekes gyakorlat volt, hogy nyilván az utánpótlás biztosítása érdekében az önképzőkori könyvtárát az alsóbb osztályos, nem önképzőkori tagok is használhatták.<sup>18</sup>

Ugyancsak Pesten a kispapok társaság alapításakor (1830) a tagok adták össze az első könyveket; majd minden hónapban az öt garasos tagdíjból vásároltak könyveket.

Szegeden a Horváth Cyrill Olvasó Társaságnak alapításakor a város 100 könyvet ajándékozott, de ez a szám folyamatosan emelkedett és az 1895/96. tanév végén meghaladta az ezer kötetet. Ezen kívül az Önképzőkör előfizetett a *Magyar Nyelvhőrré*, a *Századokra*, a *Történelmi Életrajzokra*, a *Philológiai Közlönyre* és a *Természettudományi Közlönyre*.<sup>19</sup>

Az eperjesi Kisfaludy Önképző Körnek 1827/28-ban 50 könyve volt, de pár év alatt már 389 könyvvel rendelkeztek. Itt is, mint több helyen, a város lakóinak is kölcsönöztek. Az állományt gyarapításához „neves emberek” (Vörösmarty, Bajza, Döbrentei, Czuczor, Toldy) is hozzájárultak. A Kör pénzügyi bevételét jutalmazásokra és könyvek vásárlására fordította. 1893/94. tanévben például Shakespeare, Malonyai, Munkácsy műveit vették meg, valamint előfizettek az *Urániára*, *Természettudományi Közlönyre*, *Budapesti Szemlére* és az *Én Újságomra*.<sup>20</sup>

Mint ahogy azt az eperjesi példa is mutatja, az önképzőkori könyvtárak többsége folyóiratokra is előfizetett. Pápán például az Önképzőkör a napilapokon kívül 10 rangos folyóiraatra fizetett elő. Az előfizetéseket a március 15. alkalmával bemutatott színházi előadás befolyt összegéből biztosították. Az előfizetett folyóiratok: *Vasárnapi Újság*, *Új Idők*, *Budapesti Szemle*, *Magyar Figyelő*, *Huszadik Század*, *Kultúra*, *Uránia*, *Művészet*, *Természettudományi Közlöny*, *Protestáns Szemle*.<sup>21</sup>

Sepsiszentgyörgyön a folyóiratokra való előfizetést négytagú testület hagyta jóvá. 1904/5. tanévben az előfizetett folyóiratok nagy száma és tartalmi megoszlása önmagában is figyelmet érdemel, hiszen bizonyítja az önképzőkörök szellemi-politikai nyitottságát:

Politika: *Magyar Nemzet*, *Pesti Hírlap*, *Székegy Nemzet*, *Magyar Szó*, *Budapesti Hírlap*.  
Szépirodalom: *Vasárnapi Újság*, *Magyar Szalon*, *Új Idők*, *Magyar Nyelvhőr*.  
Élelapok: *Borszem Jankó*, *Mátyás Diák*.  
Ifjúsági lap: *Tanodai Lapok*.<sup>22</sup>

A kolozsvári unitárius collégium első könyvei között Goethe és Schiller művei mellett az Aurórát is megtaláljuk. A könyvtár állományát nagyban segítette ifj. Tiltsch János könyvárus, aki „saját jó szándékú kötelezettségénél fogva, ez éven kezdődve (1834) minden általa kiadott művet ingyen küldött meg a társaságnak.” A könyvtár fejlesztését

segítette, hogy 1938-ban már külön olvasótermet kaptak, s akkor a könyvek száma meghaladta a félezeret.<sup>23</sup>

Az önképzőkörök megrendelt folyóiratai természetesen korszakonként változtak, bővültek. Amíg kezdetben az irodalmi, politikai, társadalomtudományi folyóiratok domináltak, addig a XIX. század végétől megjelentek a természettudományi folyóiratok is. A fehértemplomi főgimnázium önképző és olvasóköre az 1904/5. tanévben a következő folyóiratokat rendelte meg: *Művészet*, *Új Idők*, *Vasárnapi Újság*, *A hét*, *Tanulók Lapja*, *Budapesti Hírlap*, *Századok*, *Természettudományi Közlöny*, *Természet*, *Mathematikai Lapok*, *Magyar Chemiai Folyóirat*, *Állattani Közlemények*, *Növénytani Közlemények*, *Zászlónk*, *Délvidéki Ifjúsági Lapok*, *Amatőr*.<sup>24</sup>

Tamási Áron a székelyudvarhelyi Gimnáziumban önképzőköri tag volt, ahol a tagok saját költségükön előfizettek Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Időkre* és a *Zászlónkra*. Tamási az önképzőkörben ismerhette meg a *Zászlónkat*. A folyóiratban kiírt pályázatokból hármat is megnyert, s ez így szerzett önbizalom bizonyára meghatározta Tamási további írói életútját.<sup>25</sup>

Az önképzőköri könyvtárak belső élete igen élénk volt. A gyakori üléseken többek között külön napirendi pont volt a könyvek beszerzése, a beszámoló a könyvtári munkáról, illetve a döntések a kölcsönzés módjáról. Így azon túl, hogy a tagok könyvekhez jutottak, megismerték a könyvtárak működési mechanizmusát. Kezdetben az önképzőkörök, illetve azok könyvtárainak működését a tagság, majd az iskolák tanári karai szabályozták. Ez a gyakorlat fokozatosan megváltozott. Az abszolutizmus kezdetén az önképző- illetve az olvasókörök működését betiltották, bár tudjuk, hogy egyes helyeken ezt kijátszották. A kiegyezés után a tanulók által kidolgozott alapszabályokat a tantestület, az iskola igazgatója a tankerületi főigazgatóhoz terjesztette fel jóváhagyás végett. Ezek az önképzőkörök azonban céljukban, szervezetükben közel sem voltak azonosak a XIX. század elején alapítottakkal.

Rövid, közel sem teljes összeállításunkban arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy az iskolával kapcsolatos, különböző elnevezéssel működő önképző társaságokban a XVIII. század végén egy olyan folyamat indult meg, amely meghatározta az ifjúságnak a könyvvel, olvasással való találkozását. Ez pedig olyan pozitív következményekkel járt, melynek bemutatása messze meghaladja írásunk kereteit.

## Jegyzetek

1. Jáki László: Önképzőköri bírálatok az irodalom megszerettetésében. Könyv és Nevelés, 2012. 4. sz. 42-47. p. A diáktársaságokkal és ezen belül az önképzőkörökkel tudományos igényességgel foglalkozik Bodolay Géza Irodalmi diáktársaságok 1785-1848 című munkája (Bp. 1963).
2. Deákút Sopron melletti forrás. 1827-ben a líceum ifjúsága a nemzeti érzés ápolására egyesületet hoztak létre Deákkúti Vármegye néven. A forrás melletti emléktáblán Pröhle Károly teológiai professzor sorai voltak olvashatók: „Ég vándora, szellő, mit e fok susognak, Vidd hírül észak-, dél-, kelet-, és nyugatnak, Hogy ezeréves régi hazájáról A magyar le nem mond soha szent jogáról.” Szabad Béla szerk.: A pápai ref. kollégium főiskolai ifjúsági képzőtársulat jubileumi emlékkönyve. 1841-1941. Pápa, 1941. 43. p. Lásd még Csaba József: Emlékek és gondolatok a Deákkútnál. A soproni líceum. Sopron, 1986. 258-262. p.

3. Idézi Benkő László: A soproni Nemes Magyar Társaság. Sopron, 1940. 4. p. Kiad. a Soproni Magyar Társaság.
4. Kováts Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története. 1790-1890. Sopron, 1890. Kiad. Magyar Társaság.
5. A pápai ref. kollégium főiskolai ifjúsági képzőtársulatának jubileumi emlékkönyve. 1841-1941. Pápa, 1941. 43.p. A képzőtársulatról lásd még Lamperth Géza: A pápai ref. főiskola története. Pápa, 1931.
6. Benkő Samu: A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben. Bukarest, Tudományos Könyvkiadó, 1957. 43. p.
7. Török István: A kolozsvári ev. ref. Collegium története. Kolozsvár, Stief Jenő és Társa, 1888.
8. Erőss László: Rövid és általános áttekintés a debreceni református főiskolán lévő „Magyar Irodalmi Önképző Társulat” multja felett. Debrecen, 1880. 48 p.
9. A késmárki ág. hitv. ev. ker. lyceum története. Ért. 1891/2. Késmárk, 1892. 14. p.
10. Heckenast Gusztáv: A budapesti ev. gimnázium Arany János Önképzőkörének története. 1845-1941. Bp., 1941. 21. p.
11. Diósi Géza: A Horváth Cyrill önképzőkör. Olvasó Társaság története. 1840-1940. Szeged, Dugonics Gimn. évk., 1940.
12. Heckenast Gusztáv i.m.
13. Kozma Ferencz: Kolozsvári Unitárius Collégiumi ifjúsági olvasó és irodalmi körének Múltja. Kolozsvárott. 1867. 53. p.
14. Koszorú. A Nagyszombati Érseki Főgymnasium Önképző Kör évkönyvbe. Nagyszombat, 1873. 75. p.
15. Breznyik János: A selmecbányai ág. hitv. evang. Egyház és lyceum története. Selmec, 1889. II. 228. p.
16. Pruzsinszky Pál: A kisújszállási ev. ref. Főgymnasium története. Mező-Túr, 1896. 34. p.
17. Késmárki ev. lyceum évkönyve, 1892/93. Késmárk, 1892. 16. p. Ries Lajos Könyvnyomdája.
18. Heckenast Gusztáv i.m.
19. Eperjesi kir. kath. Gimnázium évkönyve 1893/94. Eperjes, 1894. Kiad. Kósch Árpád Könyvnyomdája. Eperjes. Az önképzőkörrel lásd még? X-s: Az eperjesi magyar társaság ügye. Athenaeum, 1831. 398-399.p.
20. Szabadi Béla: A pápai Főiskolai ifjúsági Képzőtársaság jubileumi emlékkönyve. Pápa, 1941.
21. A sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégium története. Sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégium értesítője, 1908/09. Sepsiszentgyörgy, 1909. Kiad. Jókai Ny.
22. Kozma Ferencz i. m. 42. p.
23. Fehértemplomi m. kir. áll. Főgymnasium ért. 1904/5. Fehértemplom, 1905. 18-19. p.
24. Tamási Áron diákévei. Új Horizont, 1997. 4. sz. 110. p.

